

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΜΠΙΤΣΩΡΗΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΚΑΙ ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Μεταφραστικό ύστερόγραφο στο *Che cos'è la poesia?*

στή μνήμη τοῦ Antoine Berman

Car il y a toujours *plus d'une langue* dans *la langue*
JACQUES DERRIDA

Όταν τόν περασμένο Μάιο, στο Παρίσι, ζήτησα τήν άδεια από τόν Jacques Derrida νά μεταφράσω τό *Che cos'è la poesia?* γιά νά δημοσιευτεί στο έλληνικό περιοδικό *Ποίηση*, έδωσε άμέσως, χωρίς δισταγμό, τή συγκατάθεσή του προσθέτοντας: «Ξέρετε, αυτό τό κείμενο πολύ δύσκολα μεταφράζεται». Τώρα πού άνακαλώ στή μνήμη μου τή συζήτησή μας στο καφέ *Balzar*, είναι άδύνατον νά σταθμίσω μέ κάποια σιγουριά τόν τόνο αὐτῆς τῆς φράσης. Μήπως εξέφραζε δυσπιστία, επιφύλαξη: «Πιστεύετε ότι *μπορείτε* νά τό μεταφράσετε;» — ή κάποια δόση έλαφρῶς πρόκλησης; «Πιστεύετε ότι *είναι δυνατόν* νά μεταφραστεί;» Βέβαιος μπορώ νά είμαι — τώρα — μόνον γιά τό διακριτικά χαμηλόν τῆς φωνῆς.

Βεβαίως, τό κείμενο αὐτό έχει ἤδη μεταφραστεί σέ αρκετές γλώσσες. Μάλιστα τό 1990 — δύο χρόνια μετά τήν πρώτη δημοσίευσή του σά ιταλικά — εκδίδονται (Brinckmann & Bose, Βερολίνο) μαζί σέ ἕναν “τόμο” τρεῖς διαδοχικά άνεξάρτητες μεταφράσεις: πρώτα ή γερμανική, κατόπιν ή ιταλική καί τέλος ή άγγλική. Ίδιαιτερότητα αὐτῆς τῆς έκδοσης: ή μετάφραση είναι οίονεί *διαστιχική*, δηλαδή καί στίς τρεῖς έκδοχές κάθε γαλλική άράδα (μέ λευκά στοιχεῖα) ακολουθεῖται από τήν αντίστοιχη μεταφράζουσα γερμανική, ιταλική καί άγγλική (μέ μαύρα στοιχεῖα). Ή τυπογραφική διάταξη, θά μπορούσε νά πεί κανείς, παραπέμπει έμμέσως στο περιώνυμο μπενγιαμινικό *Μέλημα* τοῦ μεταφραστῆ, καί δῆ στή ρήση-καταωλείδα αὐτοῦ τοῦ κειμένου:

«Ή διαστιχική μεταφραστική τροπή [Interlinearversion] τοῦ ἱεροῦ κειμένου είναι τό άρχέτυπο [Urbild] ή τό ἰδεῶδες κάθε μετάφρασης.»¹

1. W. Benjamin, «Die Aufgabe des Übersetzers», *Gesammelte Schriften*, τόμ. IV, 1, Suhrkamp, 1972, σελ. 21.

Δέν μπορῶ νά μήν καταθέσω τήν ἀντίδραση φίλου ποιητῆ, ὅταν τοῦ ἔδειξα τή γερμανική ἔκδοση: «Μά αὐτό εἶναι ὁ β ρ ι ς.» Δέν ξέρω ἂν τήν ἀρχαϊκή ὕβρη τήν ἐννοοῦσε καί ὡς ἱεροσουλία· πάντως ἡ δική μου ἀνταπάντηση ἦταν νά τοῦ ὑπενθυμίσω μιὰ πρότερη ὀνομασία αὐτῆς τῆς τυπογραφικῆς παρουσίας, τήν «ψυχαγωγία»,² ἡ ὁποία διά τοῦ ὀνόματός της παραπέμπει στήν καθαρά πρακτική (ἐκ)παιδευτική σκοπιμότητά της: στήν ἐκμάθηση, ἢ στήν ἐκ τοῦ σύνεργου ἐρμηνεία μιᾶς δυσπρόσιτης ἄλλης γλώσσας μέσω τῆς καθοδήγησης τοῦ νοῦ (τῆς «ψυχῆς»).

Τά τριπλά τῆς γερμανικῆς ἔκδοσης τοῦ *Che cos'è la poesia?*, μολονότι ἐνδέχεται νά ἀνακαλέσουν στή μνήμη μας τά (μὴ διαστιχικά) πολλαπλά («τ ρ ι π λ ᾶ», «τ ε τ ρ α π λ ᾶ» ἕως καί «ἐ ν ν ε α π λ ᾶ») τοῦ Ὁριγένη, δέν ὑπονοοῦν ὅτι ἔχουμε νά κάνουμε μέ ἓνα ἱερό κείμενο, ἀλλά μᾶλλον τονίζουν τόν ἐξαιρετικά ἰδιαίτερο χαρακτήρα ἐνός γαλλικοῦ κειμένου πού μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ ἰδιότυπο ἀκόμη καί μέσα στό σύνολο τοῦ ντερριντιανοῦ corpus. Σέ τί συνίσταται ἡ ἰδιοτυπία; Στό γεγονός ὅτι τό πρωτότυπο ἀνθίσταται ἐξαιρετικά (θά ἔλεγα ἐσκεμμένα) καί προκλητικά στή μετάφρασή του, μάλιστα σέ τέτοιο βαθμό πού γίνεται σχεδόν ἀποτρεπτικό· θά ἐξηγήσω πιό κάτω γιατί. Ἐδῶ θέλω ἀπλῶς νά ἐπισημάνω ὅτι ἡ γερμανική ἔκδοση ἀφ' ἐνός δείχνει ἐπακριβῶς τίς μεταφραστικές δυσκολίες μέσω μιᾶς δυνατῆς διττῆς συγκριτικῆς ἀνάγνωσης (ἀντιπαράβολή πρωτοτύπου καί μετάφρασης καί σύγκριση μεταξύ τριῶν μεταφραστικῶν ἐκδοχῶν), ἀφ' ἐτέρου συγκεκριμένοποιεῖ — ἡ μᾶλλον ἀποτυπώνει τυπογραφικά — τή ντερριντιανή θεώρηση τῆς μετάφρασης, καί δὴ τῆς διαστιχικῆς· νά τί λέει ὁ Γάλλος φιλόσοφος γιά τήν τελευταία:

2. Βλ. Σ. Ἀ. Κουμανούδης, *Συναγωγή νέων λέξεων*, Ἑρμῆς, 1980, σσ. 1138-1139: «Ψυχαγωγία, ἢ. Ἀδ. Κορ[αῖς] [...] ὀνομάσας αὐτὴν ψυχοκτασίαν μᾶλλον ἢ ψυχαγωγίαν. — Δέν ἐξηκρίβωσα τό πότε ἄρχισεν εἰς τήν παλαιάν ταύτην λέξιν ἡ νεωτερικὴ σημασία, ἡ δηλοῦσα τό μικροτάτους γράμμασιν γράψιμον τῶν ἐξηγητικῶν λέξεων ὑπεράνωθεν ἀκριβῶς τῶν τοῦ ἀρχαίου κειμένου, καθὼς ἐσυνειθίζετο ἐν τοῖς πρώην Ἑλληνοκοῖς ἡμῶν σχολείοις ἕως περὶ τοὺς χρόνους τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Ὁ Κοραῖς ὅμως ἐν Ἀτ. τόμος δ', σελ. 704 ἐνέγραψε τήν σημασίαν τῆς ταύτης ἐκ τοῦ Δουκαγγελίου λεξικοῦ τοῦ ἐκδοθέντος τῷ 1688». (Μετά ἀπὸ πολλὰ χρόνια, ἀπὸ τό 1987, μοῦ δίνεται τελικά ἡ εὐκαιρία νά εὐχαριστήσω τὴ Μαριάννα Δήτσα γιά τούτη τήν πολύτιμη πληροφορία).

Ἐπίσης ἐπισημαίνω ὅτι ὁ Karl Krumbacher στήν καταγραφή τῶν ταξιδιωτικῶν του ἐντυπώσεων ἀπὸ τήν Ἑλλάδα καί τήν Τουρκία (1884-1885) ἀναφέρεται σέ ἓνα χειρόγραφο πού περιεῖχε ὁμιλίες τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ καί κάποιους λόγους τοῦ Ἰσοκράτη «μέ διαστιχικὲς παρατηρήσεις», «διαστιχικά σχόλια [Interlineare Glosen]», πού ἀποδείχτηκε πὺς ἦσαν οἱ «ἀποκαλούμενες ψυχαγωγίες [sogenannte Psychagogieen]», δηλαδή ἐνδειξὴ τῶν συνωνύμων καί νεοελληνικῶν παραφράσεων, ὅπως συνηθίζονταν στά λίγα σχολεῖα πού διατηροῦνταν ἀκόμη μετὰ τήν τουρκικὴ κατάρκτηση, *Griechische Reise: Blätter aus dem Tagebuche einer Reise in Griechenland und in der Türkei*, August Hettler, Βερολίνο, 1886, σελ. 104.

«Όστόσο, τό πρωτότυπο κείμενο [ή Βίβλος] ήταν απόλυτα πρωτό-τυπο, είναι τό ιερό κείμενο γιά τό όποιο ό Benjamin λέει πώς τό μεταφραστικό πρότυπο είναι τό ίδιο τό κείμενο, είναι ή διαστιχική [intralinéaire] μεταφραστική τροπή τοῦ ιεροῦ κειμένου· ένα ιερό κείμενο είναι μή μεταφράσιμο [intraduisible], γιατί ακριβώς, σ' αυτό, τό νόημα καί τό γράμμα —λέει ό Benjamin— δέν επιτρέπουν νά τά διαχωρίσουμε. Ἡ ροή τοῦ νοήματος καί ή ροή τής γραμματικότητας [littéralité] δέν επιτρέπουν τό διαχωρισμό τους, τό ιερό κείμενο είναι μή μεταφράσιμο. Τό μόνο πού μπορεί νά κάνει κανείς μέ ένα ιερό κείμενο είναι νά διαβάσει ανάμεσα στίς γραμμές, γιά νά τό μεταφράσει, νά διαβάσει ανάμεσα στίς γραμμές του. Καί αυτή ή ανάγνωση τοῦ ιεροῦ κειμένου, ή διαστιχική ανάγνωση τοῦ ιεροῦ κειμένου, λέει ό Benjamin, είναι τό ιδεῶδες κάθε μετάφρασης, ή καθαρή μεταφραστικότητα [traductibilité]. Ἐχουμε νά κάνουμε μέ ένα ιερό κείμενο, μέ τήν ἔννοια ὅτι είναι ἀπρόσβλητα συνδεδεμένο μέ μία γλώσσα, μέ ένα κύριο ὄνομα πού δέν μπορεί νά ἀνήκει παρά μόνο σέ μία γλώσσα καί δέν μπορεί παρά νά ἐπιθυμεῖ ή μετάφρασή του νά είναι σέ μία γλώσσα: ή Βαβέλ ἰσοδυναμεῖ μέ τή Σύγχυση. Πρόκειται γιά τό παράδειγμα τής κατάστασης τής πολλαπλότητας τῶν γλωσσῶν, τής ἀναγκίας καί ἀδύνατης μετάφρασης.»³

Ἡ τελευταία φράση μᾶς δίνει τό δικαίωμα νά ἰσχυριστοῦμε ὅτι ό φίλος ποιητής διέγινε ἐν μέρει σωστά, ὅχι ὡς πρὸς τήν ὕβρη ἀλλά σχετικά μέ τή συνειρμική ἀναφορά στό ιερό κείμενο καί στή διαστιχική μετάφρασή του. Όστόσο, γιά τόν Derrida ή (διαστιχική) μετάφραση τοῦ ιεροῦ κειμένου —στήν προκειμένη περίπτωση τής Βίβλου καί ἐιδικότερα τοῦ χωρίου τής Βαβέλ, τής Σύγχυσης τῶν γλωσσῶν— είναι παραδειγματική, ἀφορᾷ τή μετάφραση ἐν γένει, ἐιδικότερα δέ καί κατ' ἐξοχήν τή μετάφραση τούτου τοῦ ντερριντιανοῦ κειμένου.

Ἄς κάνουμε λοιπόν καί ἐμεῖς τή δική μας ἀνάγνωση «ἀνάμεσα στίς γραμμές» τοῦ *Che cos'è la poesia?* καί τῶν τριῶν μεταφράσεών του. Ἄν τίς ἀντιπαραβάσουμε θά δοῦμε ὁμοιότητες καί διαφορές. Πρώτη, βασική ὁμοιότητα: δέν ὑπάρχει καμία σημείωση,⁴ (πιό κάτω θά προσπαθῆσω νά

3. Claude Lévesque καί Christie V. McDonald (ἐκδ.), *L'Oreille de l'autre. Textes et débats avec Jacques Derrida*, VLB Éditeur, Montréal, 1982, σσ. 137-138.

4. Ἡ ἴδια ἀγγλική μετάφραση τής Peggy Kamuf, ὅπως τώρα παρατίθεται στό *A Derrida Reader, Between the Blinds*, (Columbia University Press, 1991, διγλωσση, μή διαστιχική ἔκδοση, σσ. 221-237) συνοδεύεται —στό περιθώριο τής σελίδας, χωρίς δείκτες μέσα στό σῶμα τοῦ κειμένου— ἀπό δεκατέσσερις σημειώσεις.

ἐξηγήσω αὐτή τήν ἀπουσία)· δεύτερη, ὄχι ὁμως καί δευτερεύουσα: καί οἱ τρεῖς ἐκδοχές παρακολουθοῦν αὐστηρά, ἐκ τοῦ σύνεγγυς τό πρωτότυπο.

Οἱ διαφορές: Ἡ ἰταλική μετάφραση τοῦ Maurizio Ferraris, πρώτη χρονικά, εἶναι ἐνίοτε χαλαρή στήν κατά γράμμα ἀνίχνευση τοῦ πρωτοτύπου καί συγκριτικά μέ τίς ἄλλες ἀτελής, γιατί σπάνια μεταφράζει (πάντοτε μέσα σέ παρένθεση) τίς πολλαπλές συνδηλώσεις, ἐνῶ σέ ἀρκετά σημεῖα οἱ ἐπιλογές του δείχνουν νά μή συλλαμβάνουν κάποιες ὑπόρρητες ἀναφορές σέ ἄλλα κείμενα, τοῦ Derrida ἢ ἄλλων συγγραφέων. Ἡ ἀμερικανική μετάφραση τῆς Peggy Kamuf —πού ὄχι μόνο γνωρίζει σέ βάθος τό ἔργο τοῦ Derrida, ἀλλά εἶναι ἐμπειρη καί ἀναγνωρισμένη μεταφράστρια ὁρισμένων κειμένων του— ἀκολουθεῖ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τό πρωτότυπο, κατά γράμμα, ἀποφεύγοντας κατά τό δυνατόν τήν παράθεση διπλῶν ἢ καί περισσότερων πολλαπλῶν λέξεων πού ἀντιστοιχοῦν στίς συνδηλώσεις μιᾶς καί μόνης λέξεως τοῦ πρωτοτύπου. Σ' αὐτό βοηθᾷ καί ἡ συχνή ἰσοδυναμία —πού κυρίως ὀφείλεται στήν ἐτυμολογική συγγένεια— τοῦ ἀγγλικοῦ καί γαλλικοῦ λεξιλογίου: ἕως ἑνα βαθμό γιά τόν "Αγγλο καί τόν Γάλλο ἀναγνώστη πολλές συνδηλώσεις εἶναι συναφεῖς.

Ἡ γερμανική μετάφραση τοῦ Alexander García Düttmann —ἐπίσης γνώστη τοῦ ντερριντιανοῦ ἔργου καί ἔγκριτου μεταφραστῆ ὁρισμένων κειμένων του— εἶναι ἐπίσης κατά γράμμα, ἀλλά πιό προσθετική, χωρίς αὐτό νά σημαίνει ἀναλυτικά ἐπεξηγητική-ἐρμηνευτική. Ἐδῶ ὁ μεταφραστής, συστηματικά καί ἐξονυχιστικά, παρατάσσει τή μία δίπλα στήν ἄλλη, χωρίς παρένθεση, σχεδόν ὅλες (πολλές φορές πρόκειται γιά τρεῖς ἐκδοχές μακροσκελοῦς φράσης) τίς δυνατές σημασίες πού εἰκάζει πῶς ἐνυπάρχουν σέ μία λέξη ἢ σέ μία φράση τοῦ πρωτοτύπου. Σ' αὐτό τόν ὑποχρεώνει ἀρκετές φορές ἀφ' ἐνός ἡ ἐτυμολογική ἀναντιστοιχία γερμανικοῦ καί γαλλικοῦ λεξιλογίου, ἀφ' ἑτέρου τό γεγονός ὅτι τό πρωτότυπο ἀναφέρεται κυρίως σέ γερμανικά κείμενα καί γερμανικούς ὅρους τῶν ὁποίων ἡ σημασία ἔχει μπολιαστεῖ μέ τό γαλλικό ντερριντιανό ἰδίωμα.

Καταρχάς ὁ μεταφραστής τοῦ *Che cos'è la poesia?* ἔχει τήν αἴσθηση πῶς ἀντιμετωπίζει δύο ἰδιώματα: τῆς γαλλικῆς καί τῆς ντερριντιανῆς γλώσσας. Ὡστόσο, κατά τόν Derrida κάθε μεταφραστής ἔχει νά κάνει μέ τή διασταύρωση πολλῶν γλωσσῶν μέσα σέ μία γλώσσα —τή γλώσσα τοῦ ἄλλου—, μέσα στή μοναδικότητα τοῦ ἰδιώματος τοῦ ἄλλου: «Γιατί πάντοτε ὑπάρχουν παραπάνω ἀπό μία γλώσσα μέσα στή γλώσσα...»⁵

5. J. Derrida, «Le Retrait de la métaphore», *Psyché*, Galilée, 1987, σελ. 91.

Επιλέγοντας, επί παραδείγματι, ως όριακό παράδειγμα από τόν *Finnegans Wake* του James Joyce τή φράση «And he war», στήν όποία ένοφθαλμίζεται καί ή γερμανική γλώσσα (war: α) άγγλικά = «πόλεμος», β) γερμανικά = «ήταν») ό Derrida θά πει ότι «άκόμη καί άν εκ θαύματος ήταν δυνατόν νά μεταφράσει κανείς όλες τίς δυνητικές κινήσεις πού διατρέχουν αυτό τό έκφώνημα [énoncé], ύπάρχει κάτι πού ούδέποτε θά μπορούσε νά τό μεταφράσει, άν μετέφραζε στά γαλλικά: έδω ύπάρχουν δύο γλώσσες ή παραπάνω από μία γλώσσα: μεταφράζοντας τά πάντα στά γαλλικά, στήν καλύτερη περίπτωση θά μετέφραζε κανείς όλα τά νοηματικά περιεχόμενα, δυνητικά ή έν ενεργεία, αλλά δέν θά μπορούσε νά μεταφράσει τό συμβάν πού συνίσταται στό γεγονός ότι έχει ένοφθαλμίσει πολλές γλώσσες σέ ένα μόνον σωμα». ⁶

Πρακτικά αυτό σημαίνει ότι ό μεταφραστής άδυνατεί νά μεταφράσει μέ ένα καί μόνο σημείο (ή καλύτερα σημαίνον) τής δικής του γλώσσας τό αντίστοιχο πολύσημο τής ξένης καί προσφεύγει στή διπλή, ένίοτε καί τριπλή προσθετική επεξήγηση — είτε έντός του κειμένου, είτε έκτός μέ τή μορφή σημειώσεων. Θεωρώ πώς καί οι δύο λύσεις λαμβάνουν χώρα έκτός τής χώρας τής μετάφρασης. Αυτό άλλωστε ύποστηρίζει καί ό Derrida όταν χαρακτηρίζει «κατά κάποιον τρόπο μή μεταφράσιμο» τόν έγελιανό όρο *aufheben*, ⁷ ό όποιος «θέλει νά πει συγχρόνως 'διατηρώ' καί 'καταργώ'. Αυτή ή διπλή σημασία είναι άδύνατον νά μεταφραστεί σέ άλλες γλώσσες μέ μία μόνον λέξη: μπορεί κανείς νά τήν έρμηνεύσει, μπορεί νά βρει άλλες ανάλογες, αλλά άδυνατεί νά τήν μεταφράσει άπλά καί μόνον». ⁸

Η ελληνική μετάφραση δέν είναι ούτε διγλωσση ούτε διαστιχική. Συμμορφώνεται μέ τήν έκδοτική πρακτική ενός περιοδικού πού ήδη έχει καθιερώσει τίς συμβάσεις του. Επίσης διαφέρει καί σέ κάτι άλλο: έχει σημειώσεις. Είναι κάτι πού βασάνισε — μόνο στή συγκεκριμένη περίπτωση — ιδιαίτερα τόν μεταφραστή. Καταρχάς φρονώ (τό έχω ήδη ύποδηλώσει) ότι ή προσθετική επεξήγηση μέσα στό κείμενο συμφύρει τή μετάφραση μέ τόν έρμηνευτικό σχολιασμό. Γι' αυτό καί δέν μέ ένοχλοΰν, γενικά, οι μεταφραστικές σημειώσεις: βρίσκονται έκτός κειμένου, ό άναγνώστης μπορεί νά τίς άγνοήσει (γνωρίζοντας βεβαίως ότι ή κατανόησή

6. *L'Oreille de l'autre*, ό.π., σελ. 133.

7. Σημειώνω ότι ό ίδιος έχει προτείνει καί έν πολλοίς επιβάλει τόν αντίστοιχο μονολεκτικό γαλλικό όρο *relever* («ανάίρω») καί *relève* («ανάίρεση»), γιά τήν *Aufhebung*.

8. *L'Oreille de l'autre*, ό.π., σελ. 171.

του ενδέχεται νά είναι έλλιπής). 'Επιπλέον, καί κυρίως, πιστεύω ότι ή προσφυγή στην προσθετική-επεξηγητική μέθοδο άντικρούει τήν κατά γράμμα μετάφραση, τήν όποία ύποστηρίζω θεωρητικά καί πρακτικά (θά τό εξηγήσω πιό κάτω). 'Ωστόσο, στή συγκεκριμένη περίπτωση οί σημειώσεις μου, ιδιαίτερα οί δείκτες τους μέσα στό σῶμα τής μετάφρασης, μου φαίνεται πώς προδίδουν τήν ιδιαιτερότητα τοῦ ντερριντιανοῦ κειμένου.

Τό 1990, στή συνέντευξη⁹ πού ἔδωσε στόν μεταφραστή Maurizio Ferraris, καί ή όποία ἀναφέρεται ἀποκλειστικά στό *Che cos'è la poesia?*, ὁ Derrida διστάζει νά σηματοδοτήσει περισσότερο τόν *istrice* — τόν ποιηματικό (ὄχι ποιητικό) «καταχρηστικό σκαντζόχοιρο»:

«'Ωστόσο δέν πρέπει νά ἐπιβαρύνω σημασιολογικά αὐτό τό γράμμα ἐπὶ τοῦ γράμματος στόν *istrice*: τό γράμμα πρέπει νά μείνει ἔλλιπτικό, μόλις σοβαρό, ποιηματικό ἀπό ὁρισμένες πλευρές, σύμφωνα μέ τόν τρόπο τοῦ ποιήματος [...]»¹⁰

Ὑπενθυμίζω ότι στό *Che cos'è la poesia?* λέγεται ότι «τό ποίημα πρέπει νά εἶναι [...] ἔλλιπτικό». Ἐπίσης στήν τρίτη παράγραφο τοῦ ἴδιου κειμένου διαβάζουμε πώς ή «ἀπάντηση βλέπει πώς τῆς ὑπαγορεύουν νά εἶναι ποιητική». Ἄν συνητολογίσουμε ότι το *Che cos'è la poesia?* εἶναι ὑπερβολικά ἔλλιπτικό κείμενο, τότε τό ἐρώτημα εἶναι ἀναπόφευκτο: ἔχουμε νά κάνουμε μέ φιλοσοφικό κείμενο, ή μήπως καλύτερα πρέπει νά τό θεωρήσουμε ποιητικό ή, ἀκόμη, ποιητική κριτική τῆς λογοτεχνίας; Πιστεύω πώς τήν ἀπάντηση τήν δίνει μέ τόν τρόπο του ὁ ἴδιος ὁ Γάλλος φιλόσοφος:

«'Ωστόσο, όποιαδήποτε καί ἂν εἶναι ή πολυπλοκότητα τῆς ἐργασίας πού ἐπιτελεῖ ή φιλοσοφία ἐντός τῆς γλώσσας της —εἴτε ἀποδέχεται αὐτήν τή γλώσσα, εἴτε τήν ἀποποιεῖται, εἴτε τήν μετασχηματίζει—, ή ἐμπειρία τῆς σκέψης εἶναι ἐπίσης γλωσσική ὑπόθεση· δέν μπορεῖ ἀπλῶς νά προσποιεῖται πώς στή φιλοσοφική ἐμπειρία δέν τίθεται θέμα γλώσσας. Μάλιστα μερικές φορές εἶναι προφανῶς δύσκολο νά διακρίνεις με-

9. Δημοσιεύτηκε στό ἰταλικό περιοδικό *Aut aut* (τεύχ. 235, Ἰαν.-Φεβρ.), Ἐναδημοσιεύτηκε στό γαλλικό (*Points de suspension. Entretiens*, Galilée, 1992, σσ. 309-336), μέ τόν τίτλο «*Istrice 2. Ick bin all hier*», ἀμέσως μετά τό *Che cos'è la poesia?*

10. «*Istrice 2. Ick bin all hier*», στό *Points de suspension*, ὁ.π., σελ. 314.

ταξύ ενός φιλοσοφικού κειμένου και ενός ποιητικού ή λογοτεχνικού. Για να προλάβω κάθε παρανόηση, πιστεύω ότι σε καταστάσεις σαφών συμφραζομένων όχι μόνον μπορεί αλλά πρέπει κανείς να διακρίνει μεταξύ ενός φιλοσοφικού λόγου, ενός ποιητικού, ενός λογοτεχνικού· από αυτή την άποψη, για να διαχωρίσουμε τόν ένα από τόν άλλο, έχουμε στη διάθεσή μας μεγάλα αποθέματα κριτικής, μεγάλους κριτηριολογικούς μηχανισμούς. Πρέπει να τό κάνουμε έως εκεί που είναι δυνατόν. 'Οστόσο, υπάρχει ίσως μία στιγμή —είναι ή δυσκολία, αυτή ακριβώς που μέ ενδιαφέρει περισσότερο— όπου ή διάκριση μεταξύ δύο έμπειριών γίνεται πιό ριψοκίνδυνη· και από τή στιγμή που έχει συνειδητοποιήσει τό γεγονός ότι ή φιλοσοφία κατοικεί μία γλώσσα ή κατοικείται από μία γλώσσα, ή πιό διορατική, κατά κάποιο τρόπο, απόφαση που μπορείς να πάρεις είναι να μην αποφύγεις τό πρόβλημα, να γράψεις μέ αυτήν τή γλώσσα, να προωθήσεις όσο γίνεται μακρύτερα τή φιλοσοφική έμπειρία και τήν ποιητική έμπειρία τής γλώσσας.»¹¹

Είμαι τής γνώμης ότι στό *Che cos'è la poesia?* ό Derrida έχει έξωθήσει τόσο πολύ τή «φιλοσοφική έμπειρία» (στήν περίπτωσή του ή έκφραση αυτή είναι πλεονασμός ή μάλλον ταυτολογία)¹² και τήν αντίστοιχη «ποιητική», ώστε στη γραφή του παρασιτεί ισχυρά ό ποιητικός λόγος. Μήπως αυτό σημαίνει ότι ό Γάλλος φιλόσοφος συνηγορεί υπέρ ενός ποιητικάζοντος κριτικού λόγου; 'Η απάντηση προϋποθέτει και απαιτεί μία λεπτομερή ανάλυση τών θέσεών του για τίς σχέσεις τής λογοτεχνίας, τής κριτικής, τής κριτικής τής λογοτεχνίας, τής ποίησης μέ τή φιλοσοφία, πράγμα που είναι αδύνατον να γίνει εδώ. 'Εντούτοις τολμώ να πώ, επιγραμματικά, ότι τό ντερριντιανό πρόγραμμα αποβλέπει σε μία γενικότερη «άπελευθέρωση» τής λογοτεχνίας, τής ποίησης και τής λογοτεχνικής κριτικής από τόν λογακεντρικό φιλοσοφικό-όντολογικό ζυγό:

«'Η κριτική, αν προτίθεται κάποια μέρα να εξηγηθεί και να έλθει σε συναλλαγή μέ τή λογοτεχνική γραφή, δέν πρέπει να προσμένει ότι αυτή ή αντίσταση θα οργανωθεί καταρχάς μέσα σε μία “φιλοσοφία” που όρίζει κάποια αισθητική μεθοδολογία, τίς αρχές τής όποίας θα προσελάμβανε ή κριτική.»¹³

11. «Passages — du traumatisme à la promesse », *Points du suspension*, ό.π., σελ. 388.

12. «'Οσον αφορά κάποια φιλοσοφία που θα μπορούσε να είναι “ή δική μου”, ήδη σας έχω πει όχι. Προτιμώ να μιλώ περί έμπειρίας [...]» *Points de suspension*, ό.π., σελ. 373.

13. J. Derrida, «Force et signification», *L'Écriture et la différence*, Seuil, 1967, σελ. 47. | WP 28

Χωρίς νά ισχυριστώ ὅτι τό *Che cos'è la poesia?* ἐντάσσεται εἰδολογικά ἀμιγῶς στή λογοτεχνική κριτική, κρίνω σκόπιμο νά αἰτιολογήσω γιατί πιστεύω πῶς ἐδῶ ὁ ποιη(μα)τικός λόγος μιαίνει ισχυρά καί ἰδιότυπα τόν κριτικό-φιλοσοφικό. Προηγουμένως, ὅμως, δέν μπορῶ νά παραβλέψω καί νά μὴν ἀποδεχθῶ τήν ἐπιφύλαξη πού διατυπώνει ὁ Rodolphe Gasché, σύμφωνα μέ τήν ὁποία «ἄν ἕνας τέτοιος “κριτικός” λόγος, ἐλευθερωμένος ἀπό τή φιλοσοφία ἀλλά ἔχοντας ἐξαιρετική ἐπίγνωση τῶν ἀπαιτήσεων της, ὀφείλε νά ἔλθει σέ μιάν ἀμοιβαία συναλλαγή μέ τή λογοτεχνική γραφή, αὐτή ἡ συναλλαγή δέν θά μπορούσε νά λάβει χώρα μέσω τῆς ποιητικοποίησης τοῦ κριτικοῦ λόγου, ὅπως σχεδιάζαν οἱ Ρομαντικοί, ἀλλά μέ τό στοχασμό γιά τήν ἀρχέγονη ἐνότητα μέσα στήν ὁποία ἐνσφηνώθηκαν οἱ διαφορές πού ὁργανώνουν τόν λογοτεχνικό καί τόν κριτικό λόγο».¹⁴ Συνεπῶς, ἐδῶ δέν ἔχουμε νά κάνουμε μέ ποιητικίζοντα κριτικό λόγο οὔτε μέ μιὰ γραφή πού ἐμπνέεται ἀπό τό πρόγραμμα τῆς ποιητικῆς τοῦ πρώιμου γερμανικοῦ ρομαντισμοῦ. Ἡ ντερριντιανή ἀπάντηση στό ἐρώτημα «Τί [πράγμα] εἶναι ἡ ποίηση;» ἀπαντᾷ ρηξικέλευθα καί ἐμπροκτα (διὰ τῆς γραφῆς της) καί στό ἐρώτημα γιά τή σχέση φιλοσοφίας καί ποίησης. Αὐτό πού διασχίζει, κατὰ τόν Derrida, τά ὅρια τῆς φιλοσοφίας, τῆς κριτικῆς, τῆς λογοτεχνίας καί τῆς ποίησης εἶναι ἡ ἐμπειρία τῆς γλώσσας:

«Ἡ ἐμπειρία τῆς γλώσσας θά ἔπρεπε νά εἶναι ἐμπειρία κοινή γιά τήν ποίηση καί τή φιλοσοφία, γιά τή λογοτεχνία καί τή φιλοσοφία.»¹⁵

Στήν ἐρώτηση κατὰ πόσον εἶναι δυνατόν νά συνυπάρχουν ἡ φιλοσοφική ἐμπειρία καί ἡ ποιητική ἐμπειρία τῆς γλώσσας «στό ἴδιο κείμενο», ὁ Derrida ἀπαντᾷ ὡς ἑξῆς:

«Πιστεύω πῶς αὐτό εἶναι δυνατόν μόνο σέ συγκεκριμένες ἱστορικές στιγμές. Μπορεῖ κανεῖς νά τό κάνει, ὀφείλει νά τό κάνει. Ἐπὶ παραδείγματι —πρόκειται γιά καταστάσεις στίς ὁποῖες βρισκόμαστε συχνά, κι ἐγώ βρέθηκα παραπάνω ἀπό μία φορά—, ὅταν θελήσεις νά προβάλεις ἐμφανῶς τούτη τή δυναμική τῆς γλώσσας ἐντός τῆς φιλοσοφίας ἢ τό δεδομένο ὅτι ἡ φιλοσοφία δέν μπορεῖ νά διαπεράσει τό γλωσσικό στοιχείο

14. Rodolphe Gasché, *The Tain of the Mirror: Derrida and the Philosophy of Reflection*, Harvard University Press, 1986, σελ. 268.

15. *Points de suspension*, ὁ.π., σελ. 387.

σάν νά ἦταν διάφανο ἢ διαυγές, σ' αὐτήν ἀκριβῶς τή στιγμή πρέπει νά γράφεις μέ τέτοιο τρόπο ὥστε ὁ ἀποδέκτης ἢ ὁ ἀναγνώστης νά συνειδητοποιήσει τά γλωσσικά διακυβεύματα μέσα στή φιλοσοφία καί, ἀντίστροφα, τά διακυβεύματα τῆς σκέψης ἢ τῆς φιλοσοφίας — ἡ διάκριση μεταξύ τους ἴσως νά εἶναι δυνατή — ἐντός τοῦ ποιητικοῦ λόγου. Ἐξ οὗ ἡ ἀνάγκη νά κάνεις πράγματι νά συγκατοικήσουν ἢ νά ἐνοφθαλμίσεις στό ἴδιο κείμενο κώδικες, μοτίβα, κλίμακες, φωνές πού εἶναι ἑτερογενεῖς· φυσικά δέν πρέπει νά τό κάνεις ἀπλῶς γιά νά τό κάνεις, ἢ γιά νά κάνεις νά συγκατοικήσουν ἀταίριαστα πράγματα ἢ γιά νά προκαλέσεις συγχύσεις — ἀλλά νά τό κάνεις δοκιμάζοντας νά συναρθρώσεις τίς διαφορετικές κλίμακες, νά συνθέσεις κατὰ κάποιον τρόπο τή κείμενο, ἔτσι ὥστε ἡ συνάρθρωση τῶν ἑτερογενῶν φωνῶν μεταξύ τους νά μᾶς προσκαλεῖ ταυτόχρονα νά σκεφθοῦμε καί νά σκεφθοῦμε τή γλώσσα, ἢ τή φιλοσοφία μέσα στή γλώσσα.»¹⁶

Τώρα εἶμαι πλέον σέ θέση νά ἰσχυρισθῶ ὅτι ἡ ἰδιοτυπία τοῦ *Che cos'è la poesia?* συνίσταται στό γεγονός ὅτι ἡ γραφή του καθίσταται ἐξαιρετικά *ιδιωματική* ὄχι μόνον ἐπειδὴ ὁ φιλοσοφικός λόγος εἶναι ἀπλῶς διαποτισμένος ἀπό τήν ἐμπειρία τῆς γλώσσας ἐν γένει, ἀλλά συνάμα ἀπό τήν *ποιη(μα)τική* ἐμπειρία τῆς γλώσσας. Καί αὕτη ἀκριβῶς ἡ ἰδιομορφία καθιστᾷ ἐξαιρετικά προβληματική τή μετάφραση. "Ἀς τό ποῦμε καθαρά: ὁ Γάλλος φιλόσοφος πιστεύει ὅτι ὑπάρχουν κείμενα *μεταφραστέα* ἀλλά συνάμα *μὴ μεταφράσιμα*. Πρόκειται γιά μιά *διπλή δέσμευση* (double bind) πού προτρέπει καί ταυτόχρονα ἀποτρέπει τόν μεταφραστή νά τρέψει τή γλώσσα τοῦ πρωτοτύπου σέ μιάν ἄλλη· ἡ δέσμευση αὕτη κορυφώνεται ἐμπρός στή μεταγραφή τοῦ ποιητικοῦ λόγου, ὅπου ἡ συναλληλία σημαίνοντος καί σημαινομένου εἶναι ἰσχυρότερη παρά ποτέ. Δύσκολα μπορεῖ κανεὶς νά ἀντικρούσει τόν ἰσχυρισμό «ὅτι μετάφραση, μεταφραστικό σύστημα ὑπάρχει μόνον ἐάν ἓνας διαρκῆς κώδικας ἐπιτρέπει νά ὑποκαταστήσουμε ἢ νά μετασχηματίσουμε τά σημαίνοντα διατηρώντας τό ἴδιο σημαινόμενο, πάντοτε παρόν παρά τήν ἀπουσία τοῦ τάδε ἢ τοῦ δεῖνα συγκεκριμένου σημαίνοντος.»¹⁷ Μὲ ἄλλα λόγια, ἐδῶ διατυπώνεται ἡ συνηθέστερη, ρεαλιστική, πραγματιστική ἀποψη ὅτι μεταφράζουμε, μεταφέρουμε ἀπό τή μία γλώσσα στήν ἄλλη μόνον τό *νόημα*· ὄχι τό *γράμμα*, τό σῶμα τῆς λέξης πού τό ὑποκαθιστοῦμε μέ ἓνα ἄλλο τῆς δικῆς μας γλώσσας. Ἡ ἀπώλεια εἶναι φανερή:

16. Αὐτ., σσ. 388-389.

17. J. Derrida, «La scène de l'écriture», *L'Écriture et la différence*, Seuil, 1967, σελ. 311.

«Αρα ένα λεκτικό σώμα δεν αφήνεται να μεταφραστεί ή να μεταφερθεί σε άλλη γλώσσα. Είναι αυτό ακριβώς που εγκαταλείπει ή μετάφραση. Η εγκατάλειψη του σώματος, αυτή ακριβώς είναι η ουσιαστική ενέργεια της μετάφρασης. Όταν η μετάφραση ανασυγκροτεί ένα σώμα, είναι ποίηση.»¹⁸

Η τελευταία πρόταση όμιλεϊ για την ιδεώδη μετάφραση, αυτήν που δεν θα διαχωρίσει τό σημαίνον από τό σημανόμενο, τό γράμμα από τό νόημα, αυτήν που θα επιτύχει τό ανέφικτο: να επαναλάβει, σχεδόν ταυτολογικά, τή συναλληλία τους όπως ήταν στο πρωτότυπο. Αυτό άλλωστε δεν μάς λέει στο *Che cos'è la poesia?* ο Derrida;

«Κατά γράμμα: Θα ήθελες να συκρατήσεις από στήθους μία μορφή απολύτως μοναδική, ένα συμβάν του οποίου ή απρόσβλητη ιδιαιτερότητα δεν χωρίζει πλέον τήν ιδεατότητα, τό ιδεατό νόημα όπως λένε, από τό σώμα του γράμματος. Η επιθυμία του απόλυτου μή διαχωρισμού, τό απόλυτο μή απόλυτο: έδω αναπνέεις τήν άπαρχή του ποιητικού.»¹⁹

Αν ή ποίηση εκφράζει κατ' έξοχήν τό άδιαχώριστο γράμματος και νοήματος (ό Derrida δεν θά έλεγε «πνεύματος»), τότε ή μετάφραση τής ποίησης άγγίζει τό κατ' έξοχήν αδύνατον. Όταν μεταφράζουμε ποίηση, ή μεταφραστική ένόρμηση γίνεται όλοένα καί πιό έπιτακτική, άπόλυτα όριακή καί άνικανοποίητη — για τόν Derrida πάντως έπικίνδυνη μέχρι θανάτου:

«Αλλωστε αυτό τό πράγμα δεν είναι ήδη τό ποίημα, μόλις δοθεί ένα έχέγγυο, ή έλευση ενός συμβάντος, τή στιγμή που ή διάβαση του δρόμου, ή όποία όνομάζεται μετάφραση, παραμένει τόσο άπίθανη όσο ένα άτύχημα καί παρά ταύτα τήν όνειρευόμαστε διακαώς, τήν άπαιτούμε εκεί όπου αυτό που ή ίδια ύπόσχεται αφήνει πάντοτε ένα κατάλοιπο έπιθυμίας;»²⁰

Τό ποιητικό κείμενο που άξιώνει να μεταφραστεί, είναι σάν να έπιζητεί τό θάνατό του. Διπλή δέσμευση, σχιζοειδής μεταφραστική κατά-

18. Αύτ., σελ. 312.

19. «*Che cos'è la poesia?*», *Points de suspension*, ό.π., σσ. 305-306.

20. Αύτ., σσ. 304-305.

σταση, όπου έπιθυμία και άφρανισμός διαπλέκονται αδιάσπαστα. "Έτσι περίπου νιώθει και ο Derrida όταν γράφει τήν άπάντησή του στά γαλλικά, γνωρίζοντας πώς αύτή θά πρωτοδημοσιευτεί *μεταφρασμένη* σέ μιά ξένη γλώσσα, στά ιταλικά:

«Καί άν άπαντήσεις διαφορετικά ανάλογα μέ τίς περιστάσεις, λαμβάνοντας ύπ' όψιν τό χῶρο και τό χρόνο πού σου ἔχουν δοθεῖ μαζί μέ αύτή τήν αίτηση (ήδη μιλάς ιταλικά), μέσω τής ίδιας τής αίτησης, σύμφωνα μέ αύτή τήν οίκονομία αλλά και μέ κάποια επικείμενη διάβαση έξω από τόν οἶκο σου, παρακινδυνευμένη πρός τή γλώσσα τοῦ ἄλλου ἐν ὅφει μιᾶς ἀδύνατης ἢ μή ἀποδεκτῆς μετάφρασης, ἀναγκασία αλλά ποθητή σάν θάνατος [...]»²¹

"Όταν ο ἴδιος ο Derrida ὁμολογεῖ πώς αὐτό πού γράφει εἶναι ἀδύνατον νά μεταφραστεῖ ἢ πρόκειται νά ἀπορρίψει τήν ἐνδεχόμενη ἀναγωγή του σέ μιάν ἄλλη γλώσσα, τότε τί πρέπει νά πει ὁ φτωχός μεταφραστής πού ἔχει ἀναλάβει τό χρέος νά ἐκπληρώσει αὐτήν τή ριψοκίνδυνη ἐπιθυμία τοῦ συγγραφέα, ἡ ὁποία σὺν τοῖς ἄλλοις τυγχάνει νά ἔχει γίνει καί δική του; Αὐτό πού μπορῶ νά κάνω, τώρα, ὡς μεταφραστής τοῦ κειμένου εἶναι νά ὑπενθυμίσω ὅτι γιά τόν Γάλλο φιλόσοφο ἡ μή μεταφρασιμότητα ἀπορρέει ἐν γένει ἀπό τή μή ἀναγωγιμότητα τῆς μοναδικότητος τοῦ ιδιώματος (ἡ ὁποία συμπυκνώνεται κυρίως στό κύριο ὄνομα ἢ στήν ὑπογραφή). Ἡ ντερριντιανή γραφή εἶναι γεμάτη ἀπό τέτοια «μὴ μεταφράσιμα» γαλλικά ιδιώματα.²²

Ὡστόσο δέν πρέπει νά λησμονοῦμε πώς στό *Che cos'è la poesia?* τό γαλλικό ιδίωμα ἀναφέρεται κατ' ἐξοχήν στό ιδίωμα τῆς ποίησης. "Ό,τι λέει ο Derrida γιά τόν Heidegger ἰσχύει καί γιά τόν ἴδιο: «Ὁ Heidegger προσέχει ἐπίσης ἀκούραστα τό γερμανικό ιδίωμα τοῦ ποιητῆ. Αὐτό ἀνθίσταται στή σημασιολόγηση ἢ στή θεματοποίηση καί κάνει τά κείμενά του τόσο δύσκολα καί τόσο προκλητικά γιά τόν μεταφραστή. Αὐτό πού λέγεται γιά τό "ἀπό στήθους" ["par coeur"] στό *Che cos'è la poesia?* θά μπορούσε νά συμφωνεῖ μέ κάποιον χαϊντεγκεριανό λόγο. Ἡ μή ἀναγω-

21. Αὐτ., σσ. 304.

22. Σχολιάζοντας τήν πολυσημία τῆς πρώτης λέξης τοῦ τίτλου *Mémoires pour Paul de Man*, Galilée (1988, σσ. 106, 107) ο συγγραφέας του δηλώνει ἀπερίφραστα ὅτι «ἡ μετάφραση αὐτοῦ τοῦ τίτλου εἶναι συνεπῶς ἀδύνατη», γιατί «αὐτή ἡ γραμματική καί σημασιολογική πολλαπλότητα ἐγγράφεται μέσα στό γαλλικό ιδίωμα» — τό ὁποῖο χαρακτηρίζεται ὡς «ἀμετάφραστο ιδίωμα τῆς γλώσσας μου», τοὔτέστιν τοῦ Derrida.

γιμότητα του τραγουδιού ή της συνήχησης στο ποίημα (Gesang) είναι ο χαρακτήρας του γράμματος που δεν υποκαθίσταται, ο μὴ σημασιολογικός, κοντολογίς του πράγματος που πρέπει νά μάθει κανείς από στήθους.»²³ "Αν λοιπόν ή ποίηση, γιά νά μήν καταστραφεῖ ή αδιάρρηκτη συναλληλία ήχου καί νοήματος, όριακά ύπαγορεύει μάλλον νά τήν αποστηθίσουμε παρά νά τήν παραφράσουμε, τότε κατ' αναλογίαν τοιμῶ νά πῶ ὅτι καί τό κείμενο του Derrida πιά εύκολα αποστηθίζεται παρά μεταφράζεται, γιατί επίσης στή γραφή του ένοφθαλμίζεται δραστικά καί ιδιωματικά τό ποιητικό στοιχείο — χωρίς αὐτό νά σημαίνει πώς αὐτή ή γραφή είναι ποιητική.

Αὐτήν τή μεταφραστική απόγνωση καταδεικνύουν οί σημειώσεις μου. Ἀκριβῶς ἐπειδή δέν είναι ύπομνηματιστικές — ἄν καί όμολογῶ ὅτι πολλές φορές υπέκυψα στόν πειρασμό τῆς (μή έρμηνευτικῆς) «ἐπεξήγησης» παραπέμποντας σέ ἄλλα κείμενα του Derrida — ἄλλά μεταφραστικές, μέ ένοχλοῦν ἀφάνταστα· κραυγάζουν ὅτι ή θέση τους στή συγκεκριμένη περίπτωση θά έπρεπε νά είναι μέσα στό κείμενο, μέσα στό σῶμα του κειμένου γιά νά διασώσουν ὅσο γίνεται τό γράμμα, τό σῶμα τῆς πρωτότυπης ιδιωματικῆς γαλλικῆς ρήσης, τό ὅποιο τώρα, καθώς κεῖται ἐκδηλα ἐκτός, μοιάζει νά είναι διπλά νεκρό, διπλά ἐγκαταλελειμμένο. Τό μόνο ἄνισο ἀντιστάθμισμα γι' αὐτή τήν ἀπώλεια είναι οί μή ύποσελίδιες σημειώσεις (έσκεμμένη παραβίαση τῶν προδιαγραφῶν του περιοδικοῦ *Ποίηση*)· ἔτσι ή μεταφραστική ἀτέλεια δέν είναι —τουλάχιστον— κραυγαλέα ἐμφανής.

Μετά από ὅλες αὐτές τίς ἐξηγήσεις νιώθω ὑποχρεωμένος νά δηλώσω ὅτι ἐπέλεξα αὐτή τήν ὁδό ὑπακούοντας σέ μία μεταφραστική ροπή που ἔδῳ καί δέκα περίπου χρόνια όμολογεῖ μέ τίς «ἀρχές» τῆς κατὰ γράμμα μεταφράσης, ἔτσι ὅπως αὐτές θά μπορούσαν νά συναχθοῦν ἐν πολλοῖς από τή μεταφρασεολογία του αείμνηστου Antoine Berman.²⁴ Αὐτό σημαίνει πώς τό μεταφραστικό μου σχέδιο, ἄν καί ἀνταποκρίνεται κατὰ πολύ στή ντερριντιανή μεταφραστική θεώρηση, συνάδει —ἐμπρακτα— περισσότερο μέ τίς θέσεις του πολυσχιδοῦς μεταφραστῆ καί θεωρητικοῦ

23. «Istrie 2. Ick bin all hier», *Points de suspension*, ὁ.π., σελ. 324.

24. Ὁ Antoine Berman (1942-1991), μεταφραστής καί μεταφρασεολόγος, έγινε γνωστός μέ τό βιβλίό του *L'Épreuve de l'étranger. Culture et traduction dans l'Allemagne romantique* (Gallimard, coll. «Les Essais», 1984· ἐπανεκδόση τό 1995, coll. «Tel»), τό οποίο άσκησε σημαντική επίδραση στή θεωρητική καί πρακτική προσέγγιση τῆς μετάφρασης. Στίς ἀρχές του 1995 κυκλοφόρησε τό σημαντικό μεταθανάτιο έργο του *Pour une critique des traductions: John Donne* (Gallimard, coll. «Bibliothèque des Idées»).

τῆς μετάφρασης A. Berman.²⁵ Πιστεύω ὅτι ἡ μεταφρασεολογία του διακατέχεται ἔντονα ἀπό τόν συγκρουσιακό χαρακτήρα τῆς μετάφρασης: μολονότι δηλώνει πῶς «ἡ οὐσία τῆς μετάφρασης συνίσταται στό νά εἶναι ἄνοιγμα, διάλογος, ἐπιμιξία, ἐκκέντρωση»,²⁶ δέν παύει νά μᾶς ὑπενθυμίζει ὅτι στήν πράξη ὁ μεταφραστής βιώνει τή μετάφραση ὡς *βίαιο διαχωρισμό τοῦ γράμματος καί τοῦ νοήματος*, καί γενικά τήν ἀντιμετωπίζει μέσω μιᾶς σειρᾶς ἀντιθέσεων-διαζεύξεων: πρωτότυπο ἤ/καί μετάφραση, ἴδιον ἤ/καί ξένο, νόημα ἤ/καί γράμμα, πιστότητα ἤ/καί ἀπιστία, μεταφράσιμο ἤ/καί μή μεταφράσιμο.

Ἐγώ ὑποστηρίζω ὅτι «ὁ χῶρος τῆς μετάφρασης εἶναι ἡ κατ' ἐξοχήν χώρα ὅπου ἐπικρατεῖ καί βιώνεται ἀδιόλεπτα ὁ *χωρισμός ἐν γένει*».²⁷ Οἱ μὴ ὑποσελίδιες σημειώσεις μου δείχνουν, διπλά, τόν βίαιο χωρισμό τοῦ γράμματος καί τοῦ νοήματος: ἀποκαλύπτουν τήν πλημμελῆ μεταφραστική ἐπιτέλεση καί τίς ἐγγενεῖς δυσκολίες τῆς κατὰ γράμμα μετάφρασης, ὑπέρ τῆς ὁποίας συνηγορῶ. Ἐπιπλέον, σβήνουν ἡ καλύτερα ἐπικαλύπτουν τήν «ποιηματική» χροιά τοῦ κειμένου τοῦ Derrida. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς δεῖκτες τῶν σημειώσεων, αὐτοί μοιάζουν νά πληγώνουν τό ἴδιο τό σῶμα τοῦ κειμένου.

*

Τέλος, θά ἤθελα νά ἐκφράσω τήν εὐγνωμοσύνη μου στόν Χάρη Βλαβιανό, πού ἔκαμψε τοὺς δισταγμούς μου καί τίς χρονοβόρες ἀναστολές μου μέ τήν ὑπομονή, τήν ἀνεκτικότητα, ἀλλά κυρίως μέ τή μειλίχεια ἐπιμονή του πού τήν ἔνωσα ὅπως τῆς ἀξίζει: ὡς ἀδιαπραγμάτευτη φιλική ἐνθάρρυνση.

25. Ἄλλωστε ὁ Antoine Berman ἀφ' ἐνός ἔχει σπουδάσει φιλοσοφία, ἀφ' ἐτέρου ὑπῆρξε μαθητής τοῦ Derrida: μάλιστα δίδαξε ἀμέσως μέ τήν ἐναρξή τῆς λειτουργίας του στό Collège International de Philosophie, τοῦ ὁποίου συνιδρυτής εἶναι ὁ Γάλλος φιλόσοφος. Τήν ἐκτίμηση τοῦ Derrida γιά τό ἔργο τοῦ «μαθητῆ» του δείχνουν οἱ ἀκόλουθες φράσεις του: «Σχετικά μέ τό σχηματισμό τῆς Bildung [μόρφωση] καί τῆς Übersetzung [μετάφραση] (λέξη πού μόλις καί μετά βίας μπορεῖ νά μεταφραστεῖ ὡς "traduction" ["μετάφραση"]) χωρίς νά χάσει ἀμέσως τή διάσταση τῆς "θέσης", τοῦ setzen), θά ἀρχίσω παραπέμποντας στό πολύ ὠραῖο βιβλίο τοῦ Antoine Berman: *L'Épreuve de l'étranger. Culture et traduction dans l'Allemagne romantique*. Αὐτό πού θά κάνω ἐδῶ, πρὸς τιμὴν κατὰ κάποιον τρόπο αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, συνίσταται στό νά καταθέσω σ' αὐτό ἴσως μιά μικρή συμπληρωματική συμβολή, τῆς ὁποίας ἄλλωστε τό θέμα εἶναι ἡ δομὴ τῆς συμπληρωματικότητας στή μετάφραση», «Théologie de la traduction», *Du Droit à la philosophie*, Galilée, 1990, σελ. 373.

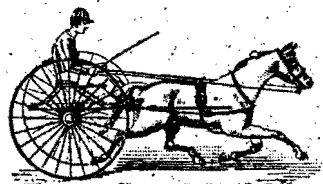
26. *L'Épreuve de l'étranger*, ὁ.π., σελ. 16.

27. α' Ἀπὸ τῆς μίας γλώσσας στήν ἄλλη. Ἰδιοποίηση καί ξενισμός», *Σύγχρονα Θέματα*, 54, Ἰαν.-Μάρτ. 1995, σελ. 63.

Π Ο Ι Η Σ Η

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

ΤΕΥΧΟΣ 6 — ΦΘΙΝΟΠΩΡΟ-ΧΕΙΜΩΝΑΣ 1995

JAMES MERRILL: *Θεῖες Κωμωδίες κι άλλα ποιήματα*

(Είσαγωγή-Μτφ.: Χάρης Βλαβιανός)

ADONIS: *Ἡ κοινή ἀπεραντοσύνη * Στοχασμοί*

(Μτφ. ἀπὸ τὰ ἀραβικά: Μάρκελλος Πιράρ)

JACQUES DERRIDA: *Che cos'è la poesia?*

(Μτφ. Βαγγέλης Μπιτσώρης)

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΜΠΙΤΣΩΡΗΣ: *Μετάφραση καὶ ἐμπειρία τῆς γλώσσας**

Μεταφραστικό ὑπερόγραφο στοῦ Che cos'è la poesia?

ANNE SEXTON: *Ἐρωτικά κι άλλα ποιήματα*

(Είσαγωγή-Μτφ.: Κατερίνα Σχινῶ)

J. HILLIS MILLER: *Ἡ ἥθελ' τῆς ἀνέγνωσης*

(Μτφ.: Βαγγέλης Χατζηβασιλείου)

ROBERTO JUARROZ: *Κατακόρυφη ποίηση*

(Μτφ.: Ἀργύρης Χιόνης)

ALAN ANSEN: *Ἡ Ἑλλάδα τοῦ W.H. Auden*

(Μτφ.: Κατερίνα Σχινῶ)

VALERIO MAGRELLI: *Ποιήματα*

(Μτφ.: Μαρία Κασωτάση)

Ι. Α. ΠΑΠΙΓΚΗΣ: *Ἡ ὑπόστασις τοῦ λογοτεχνικοῦ κειμένου*

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ

ΜΑΡΚΟΣ ΜΕΣΚΟΣ * ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ * ΜΙΧΑΗΛΣ ΕΦΤΑΓΩΝΙΤΗΣ * ΕΥΓΕΝΙΟΣ
ΑΡΑΝΙΤΗΣ * ΧΑΡΗΣ-ΒΛΑΒΙΑΝΟΣ * ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΡΟΠΟΥΛΗΣ * ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΠΑΛΑΝΑΣ
ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΕΛΤΣΟΣ * ΜΑΞΙΜΟΣ ΟΣΥΡΟΣ * ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΣΙΑΔΡΑ * ΒΑΣΙΛΗΣ ΝΤΟΚΟΣ